

КОГНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ ІЗ СОЦІАЛЬНО ВИКЛЮЧЕНОЮ МОЛОДДЮ

COGNITIVE COMPONENT OF READINESS OF FUTURE SOCIAL WORKERS TO WORK WITH SOCIALLY EXCLUDED YOUTH

Реалізація основних завдань когнітивної складової частини у формуванні готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю потребує таких якостей, як знання сутності та специфіки спеціальності «Соціальна робота», професії соціального працівника, явища соціального виключення; категорії осіб, котрі належать до соціально виключеної молоді; форм, методів і технологій у роботі із соціально виключеною молоддю. Результати основних досліджень полягають у висвітленні проблемних питань готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю за когнітивним компонентом. Він передбачає знання майбутніх соціальних працівників, соціальні уявлення, глибину, повноту та міцність соціально-правових, педагогічно-правових та інформаційно-правових знань, незалежність їх отримання та засвоєння. Друга частина – опитування, спрямоване на визначення когнітивного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю в Житомирському економіко-гуманітарному інституті вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». В опитуванні взяли участь 24 студенти зі спеціальності 231 «Соціальна робота» за освітнім ступенем магістр і 26 студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» освітнього ступеня бакалавр. Постановлені завдання виявили, що майбутні соціальні працівники мають необхідні знання для роботи із соціально виключеною молоддю, проте більшість студентів не виявляють бажання до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення та не усвідомлюють значення своєї професії. Це також встановлює тісний взаємозв'язок між новою для України професією «Соціальна робота» та потребою у підготовці висококваліфікованих фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: соціальний працівник, ког-

нітивний компонент, соціально виключена молодь.

The implementation of the main tasks of the cognitive component in shaping the readiness of future social workers to work with socially excluded youth requires such qualities as knowledge of the essence and specifics of the specialty "Social work", the profession of social worker, the phenomenon of social exclusion; category of persons belonging to socially excluded youth; forms, methods and technology in working with socially excluded youth; demonstrates the causes and analyzes the growth of socially excluded youth. The results of the main researches consist of highlighting the problem issues of the readiness of future social workers to work with the socially excluded youth on the cognitive component. It involves knowledge of future social workers, social representations, depth, completeness and durability of socio-legal, pedagogical-legal and informational-legal knowledge, independence of their receipt and assimilation. The second part was a study aimed at identifying the level of readiness of future social workers to work with socially excluded youth as a cognitive component at the Zhytomyr Economics and Humanities Institute of the Higher Educational Institution "Open International University for Human Development" Ukraine. The survey was attended by 24 students from the specialty 231 "Social Work" at the educational level of the Master's degree and 26 students of the specialty 231 "Social Work" at the educational level of the bachelor. Thus, the main findings reveal that future social workers have the necessary knowledge to work with socially excluded youth, but most students do not show a desire for self-education, self-education, and do not realize the social importance of their profession. It also establishes a close relationship between the new "Social Work" profession for Ukraine and the need for training highly qualified specialists in the social sphere.

Key words: social worker, cognitive component, socially excluded youth.

УДК 364.43:37.013.42-053.6
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-16-1-26>

Савицька А.Ю.,
аспірант кафедри педагогіки
Житомирського державного
університету імені Івана Франка,
заступник директора
з навчально-виховної роботи
Житомирського економіко-
гуманітарного інституту
Вищого навчального закладу
«Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві, з тих чи інших причин мають негативний вплив, що загострює старі та викликає появу нових суспільно небезпечних проблем. Насамперед це збільшення кількості безробітних, спад економіки, погіршення стану здоров'я, соціальна незахищеність, міграційні процеси, гендерна нерівність і дискримінація. Всі перелічені проблеми не залишають осторонь молодь, і це призводить до її виключення в соціумі. Для комплексного вирішення соціального захисту соціально виключеної молоді необхідний працівник соціальної сфери, котрий володітиме специфікою роботи з цією категорією населення.

Реалізація основних завдань когнітивного компонента під час формування готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю потребує таких якостей,

як знання про сутність і специфіку спеціальності «Соціальна робота», про професію соціального працівника, явище соціального виключення; категорії осіб, що належать до соціально виключеної молоді; форми, методи та технології у роботі із соціально виключеною молоддю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності розглядали такі вчені, як А. Мудрик, В. Камаєва, І. Зимня, К. Рейда, Н. Горішна, Н. Сейко, О. Плахотнік, О. Тополь, Р. Санжаєва, С. Товщик, Т. Аветісян, Т. Голубенко та ін. Загальні підходи до професійної підготовки фахівців соціальної сфери досліджували як вітчизняні науковці А. Капська, В. Корнецьук, Л. Дунаєва, Л. Романовська, Р. Вайнола, С. Калаур, Т. Логвиненко, Т. Семігіна, так і зарубіжні вчені А. Білсон (A. Bilson), Г. Меанд (G. Mead), Ж. Мінт

(J. Mintz), М. Томас (M. Thomas). Практичні аспекти підготовки соціальних працівників висвітлено у працях Г. Лещук, І. Парфанович, М. Гур'янова, Н. Олексюк, О. Безпалька, О. Москалюк та ін. Фундаментальні підходи до визначення професіоналізму в соціальній роботі досліджені Г. Лактіоною, І. Пешою, І. Трубавіною, М. Фірсовим, С. Калаур.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас варто проаналізувати роботи науковців щодо розуміння когнітивного компонента готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю та висвітлити результати проведеного опитування.

Мета статті. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі завдання:

1. На основі досвіду вітчизняних і зарубіжних вчених узагальнити базові поняття: «професійна підготовка», «готовність до роботи», «когнітивний компонент», «соціальний працівник», «соціально виключена молодь».

2. Виділити основні показники готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю відповідно до когнітивного компонента структури.

3. З'ясувати рівень готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю за когнітивним компонентом на прикладі Житомирського економіко-гуманітарного інституту вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Виклад основного матеріалу. За кордоном поняття «соціальна робота» сформувалося наприкінці XIX ст., хоча витоки професійної соціальної роботи брали початок ще з часів функціонування благодійних організацій. Як професія та навчальна дисципліна соціальна робота утвердилася після Другої світової війни. В Україні соціальна робота як професія сформувалася близько 15 років тому. Це пояснює високу зацікавленість науковців як до відносно нової спеціальності, так і до працівників соціальної сфери. А. Капська зазначає: «Фахівцем із соціальної роботи є особа, яка має спеціальну освіту і здійснює практичну соціальну роботу з різними категоріями дітей і молоді та соціальними групами» [9, с. 226].

Поняття «соціальний працівник» стало вживатися наприкінці XIX – на початку XX ст. Діяльність соціального працівника дуже розгалужена й тому передбачає знання нормативно-правової бази, особистісні якості, розуміння специфіки роботи, прагнення до самовдосконалення. У проекті Закону України «Про соціальні послуги» зазначено, що фахівець із соціальної роботи, соціальний працівник – особа, котра має відповідну освіту і кваліфікацію, відповідає вимогам, установленим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, проводить оцінку потреб, підготовку договору та індивідуального плану надання соціальних послуг,

організовує і надає соціальні послуги, які потребують фахової кваліфікації, а також організовує заходи з підтримки вразливих груп населення [6].

О. Карпенко зазначає, що «формування професійної діяльності соціального працівника має здійснюватися на основі єдності теорії та практики навчання, реалізації у навчальній діяльності репродукції та творчості, раціонального й емоційного...» [2, с. 55], а Н. Нічкало ще й зазначає, що професійна підготовка фахівців орієнтована на особистісний розвиток і творчу самореалізацію кожного громадянина України, формування поколінь, які навчаються впродовж життя, розвивають цінності громадянського суспільства, сприяють консолідації української нації та її інтеграції у європейський і світовий простір [7, с. 10].

Щодо поняття «готовність до професійної діяльності», то Н. Кузьміна та Ф. Гоноболін розглядають його як стійку характеристику особистості; Л. Кузнєцов вважає, що це цілісний прояв особистості; А. Кондрашова описує як професійну спрямованість, здатність до самооцінки, потребу у професійному зростанні; М. Котик характеризує стійкі якості індивіда і ситуативного фактору трудового завдання. Ми трактуємо готовність до професійної діяльності як позитивний інтерес і сукупність мотивів до здійснення майбутнім фахівцем професійної діяльності.

Характер діяльності соціального працівника розгалужений, адже має широкий спектр взаємодії з різними клієнтами. Насамперед хочемо звернути увагу на молодь, яка є майбутнім нашої держави. Сьогодні безліч причин роблять молодь соціально незахищеною і тим самим виключають її із суспільства. У проекті Закону України «Про соціальну роботу» зазначається, що соціальне виключення – це реальне або уявне, повне або часткове вилучення суспільством зі своїх лав однієї особи або групи людей, позбавлення чи обмеження їх доступу до суспільних ресурсів, структур і інститутів [7], а у проекті Закону України «Про соціальні послуги» говориться, що вразливі групи населення – це потенційні отримувачі соціальних послуг, які мають найбільший ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив зовнішніх (соціальних, економічних, природних, політичних, екологічних тощо) та внутрішніх чинників (матеріального стану, фізичних і розумових вад розвитку, віку, способу життя тощо) [6].

Соціальне виключення можна розглядати за різними напрямками:

- 1) питання нерівного доступу до освіти – Д. Константіновський, П. Бурдьє, П. Сорокін, Р. Коллінз, Ф. Шерега;
- 2) типи економічної поведінки людей – В. Бойков, К. Муздубаєв, О. Льюїс, П. Штомпка;
- 3) руйнування соціальних зв'язків – П. Лазарсфельд;
- 4) фактори та механізми, що запобігають соціальній поляризації, – М. Руттер, Н. Мадж, Р. Мерстон, Т. Шанін;

5) нерівність у професійній сфері – Г. Батигін, М. Шабанова, Р. Мертон, Т. Заславська.

У Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) зазначено, що «до соціально виключених категорій молоді належать молоді жінки й чоловіки зі складу корінного населення, етнічних груп і меншин, мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи; лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери та інтерсексуали; молоді люди, хворі на соціально небезпечні хвороби (ВІЛ, СНІД, туберкульоз); молоді люди з інвалідністю або ті, хто живе в бідності та/або в умовах конфлікту; молоді секспрацівники та споживачі наркотиків; ті, хто страждає від релігійної дискримінації; від домашнього або сексуального насильства; овдовілі молоді жінки, а також молоді жінки, яких примушують одружуватися та які є жертвами торгівлі людьми, рабства або експлуатації в секс-бізнесі» [8]. Також можна віднести до соціально виключеної молоді бездомних, жебраків, безробітних, бідних, засуджених, мігрантів.

Т. Соловей і М. Чайковський зазначають, що когнітивна компетентність соціального працівника забезпечує цілісність уявлень про соціально-педагогічну діяльність, активізує пізнавальну роботу особи, сприяє розвитку і збагаченню когнітивного досвіду та визначається як здатність сприймати, переробляти у свідомості, зберігати в пам'яті та відтворювати в потрібний момент інформацію для вирішення тих чи інших теоретичних і практичних завдань. В основі цієї компетентності лежать наукові професійні знання про: інноваційні інтеграційні процеси у сфері освіти людей з особливими потребами; основи розвитку особистості; анатомо-фізіологічні, вікові, психологічні та індивідуальні особливості дітей і молоді в нормі та з різними порушеннями в розвитку; основи соціально-педагогічного впливу на процес саморозвитку вихованців, стимулювання позитивної самореалізації у всіх можливих сферах діяльності; основні закономірності взаємодії людини з особливими потребами і суспільства. Знання в контексті компетентнісного підходу визначаються не лише як інформація, але і як уявлення людини про світ, здобуте власним досвідом і представлене його розумінням. Ці знання характеризуються великою гнучкістю, є основою для подальшого оновлення, набуття нової інформації, актуальної нині, її обробки та використання у практичній діяльності [10, с. 220-224].

О. Тополь зазначає, що когнітивний компонент компетентності соціального працівника має містити знання, які характеризуються світоглядним розумінням людиною її природного та соціального оточення; загальні професійні знання про культуру здоров'я як складову частину загальної культури особистості; психолого-педагогічні знання про закономірності всебічного розвитку особистості; інтегровані предметні знання про цінності здоров'я та здорового способу життя як основи активної життєдіяльності й особистісного розви-

тку людини; методичні знання про застосування здоров'язберігаючих технологій у соціальній роботі й ефективні заходи щодо особистої безпеки життєдіяльності та навколишнього середовища [11].

Т. Масленнікова досліджує когнітивний компонент як знання про устрій і функціонування соціальних інститутів суспільства, соціальних структур і процесів; рольові вимоги й очікування; знання й уявлення людини про себе, сприйняття себе як соціального суб'єкта рольової поведінки, ефективної соціальної взаємодії; дотримання загальнолюдських норм і цінностей, традицій, звичаїв, законів різних сфер і галузей соціального життя; знання (факти), уміння (еталони), умови (захист), організаторські дані (прояв в управлінні собою) [3, с. 281-286]. В. Максимов, В. Шадріков, Є. Руденський і М. Чошанов розглядають когнітивний компонент як систему знань із галузі історії та культури людського спілкування, мистецтво адаптації, обізнаність із моделями поведінки, організації особистого простору [1].

О. Філь визначає когнітивний компонент як загальнопрофесійні та специфічно-професійні знання [12]; О. Коберник передбачає, що когнітивним компонентом є інтеграція психологічних, соціальних і технологічних знань [5]. Отже, когнітивний компонент передбачає наявність знань у майбутніх соціальних працівників, соціальних уявлень, глибину, повноту та міцність соціально-правових, педагогічно-правових і психологічно-правових знань, самостійність їх здобуття та засвоєння.

Таким чином, аналіз праць вітчизняних і зарубіжних вчених дозволив дійти висновку, що основні показники готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю відповідно до когнітивного компонента структури полягають у:

1) розумінні специфіки професійної діяльності майбутніх соціальних працівників у роботі із соціально виключеною молоддю;

2) знанні основних базових понять і категорій спеціальності «Соціальна робота»;

3) умінні застосовувати набуті знання майбутніми соціальними працівниками у роботі із соціально виключеною молоддю;

4) прагненні до якісного засвоєння навчального матеріалу, що стосується роботи із соціально виключеною молоддю;

5) знанні етичних норм і цінностей у роботі із соціально виключеною молоддю.

Згідно з переліченими показниками готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю у грудні 2018 р. на базі Житомирського економіко-гуманітарного інституту вищого навчального закладу «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» було опитано 24 студенти спеціальності 231 «Соціальна робота» освітнього ступеня магістр і 26 студентів спеціальності 231 «Соціальна

робота» освітнього ступеня бакалавр. Дані опитування наведені в табл. 1.

Аналізуючи результати опитування, можна припустити, що майбутні соціальні працівники мають необхідні знання про роботу із соціально виключеною молоддю, але багато студентів не виявляють бажання до самовдосконалення та самоосвіти.

Висновки. Дослідження науковців із цієї проблематики показує, що головні аспекти тлумачення показників готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю відповідно до когнітивного компонента слід розглядати у їхній органічній єдності та взаємодії.

Основні показники готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виклю-

ченою молоддю відповідно до когнітивного компонента структури доповнюють і конкретизують загальні висновки щодо сутності, структури та проявів готовності до професійної діяльності.

У ході проведення експериментального дослідження було виявлено, що майбутні соціальні працівники володіють теоретичними знаннями щодо роботи із соціально виключеною молоддю. Проте значна кількість студентів серед опитаних не виявляє бажання до самовдосконалення та самоосвіти.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні всіх компонентів структури готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю.

Таблиця 1

Рівень готовності майбутніх соціальних працівників до роботи із соціально виключеною молоддю за когнітивним компонентом

Показник	Не знаю	Знаю неповною мірою	Частково знаю	Знаю
Я знаю специфіку роботи із соціально виключеною молоддю	–	3 особи (6%)	7 осіб (14%)	40 осіб (80%)
Я знаю суть професії соціального працівника	–	–	–	50 осіб (100%)
Я знаю основні базові поняття та категорії спеціальності «Соціальна робота»	–	–	5 осіб (10%)	45 осіб (90%)
Я розумію процес соціального виключення	–	4 особи (8%)	4 особи (8%)	42 особи (84%)
Я знаю категорії осіб, що належать до соціально виключеної молоді	–	4 особи (8%)	4 особи (8%)	42 особи (84%)
Я обізнаний(-а) щодо причин виникнення та зростання соціально виключеної молоді	–	1 особа (2%)	4 особи (8%)	45 осіб (90%)
Я знаю форми, методи та технології у роботі із соціально виключеною молоддю	–	6 осіб (12%)	8 осіб (16%)	36 осіб (72%)
Я вмію застосовувати набуті знання у роботі із соціально виключеною молоддю	–	4 особи (8%)	4 особи (8%)	42 особи (84%)
Я прагну до якісного засвоєння навчального матеріалу, що стосується роботи із соціально виключеною молоддю	–	7 осіб (14%)	8 осіб (16%)	35 осіб (70%)
Я знаю етичні норми та цінності у роботі із соціально виключеною молоддю	–	–	–	50 осіб (100%)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варецька О.В. Розвиток соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти : монографія. Запоріжжя : Кругозір, 2015. 532 с.
2. Карпенко О.Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспект : монографія. Дрогобич : Коло, 2007. 374 с.
3. Масленнікова Т.А. Сутність та значення юридичної освіти для розбудови незалежної правової держави. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 605.
4. Ничкало Н.Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 2001. Вип. 1.
5. Побірченко Н. Інтерактивне навчання в системі нових освітніх технологій. *Початкова школа*. 2004. № 10.
6. Проект Закону України «Про соціальні послуги» від 06 травня 2016 р. № 4607. URL:

- <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=19009&pf35401=57061>.
7. Проект Закону України «Про соціальну роботу». URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=19009&pf35401=57061>.
8. ПРООН в Україні. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>
9. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. Київ, 2000. 260 с.
10. Соловей Т.В. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2013. № 1 (7).
11. Тополь О.І. Здоров'язберігаюча компетентність як складова професіоналізму соціального працівника. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/484/1/Topol.pdf>.
12. Філь О.В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до застосування казкотерапії у професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2010.